

УДК 502.7(477.82) (082)

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІОСФЕРНОГО РЕЗЕРВАТУ “ШАЦЬКИЙ”

В. С. Найда

*Шацький національний природний парк,
вул. Жовтнева, с. Світязь, Шацький р-н, Волинська обл., 44021, Україна*

Загальнодержавна програма формування екологічної мережі України на 2000–2015 рр. передбачає створення спільних транскордонних елементів з подальшою інтеграцією у загальноєвропейську екологічну мережу. Висвітлено основні напрями розвитку біосферного резервату “Шацький”.

Ключові слова: екомережа, стратегія розвитку, біосферний резерват “Шацький”, Західне Полісся.

Питання охорони природно-заповідного фонду – одне з найпріоритетніших щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України. Вимоги щодо вступу до Європейського Союзу передбачають і впровадження стратегії сталого (екологічно збалансованого) розвитку на рівні документів, і її реалізацію на практиці.

Збереження та розвиток природно-заповідного фонду України, зокрема біотичного і ландшафтного різноманіття, формування національної екомережі та її інтеграція до Всеєвропейської екомережі – одне із завдань державної політики.

Шацький національний природний парк загальною площею 48 977 га, як складова національної екомережі природоохоронних територій Західнополіського регіону України, є однією з ключових природних екосистем.

Територія національного парку розташована на Головному Європейському вододілі басейнів Чорного і Балтійського морів. Унікальність цієї території полягає в поєднанні лісових, озерних, болотних і дюнных комплексів.

Уся діяльність національного парку спрямована на охорону та збереження біорізноманіття, відтворення природного стану екосистем Шацького поозер'я, а також збалансованого невиснажливого використання ресурсів природоохоронної території.

Базовими нормативними документами, які визначають стратегію природоохоронної діяльності Шацького НПП, є “Положення про Шацький національний природний парк” і “Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів Шацького національного природного парку”.

Виходячи із покладених на парк завдань, можна виокремити п'ять стратегічних аспектів природоохоронної діяльності (рис.), а саме:

- охорона природно-територіальних комплексів;
- наукові дослідження;
- міжнародне співробітництво;
- співпраця з органами влади та місцевими громадами;
- екологічна освіта.

Рис. Головні напрями природоохоронної діяльності біосферного резервату “Шацький”

Охорона природно-територіальних комплексів передбачає: забезпечення режиму території об’єкта ПЗФ, відповідно до функціонального зонування; контроль за дотриманням громадянами, землекористувачами та землевласниками вимог чинного природоохоронного законодавства; безпосередню охорону лісових і водно-болотних екосистем, рослинного і тваринного світу.

Наукові дослідження у Шацькому НПП є одним із пріоритетних напрямів діяльності і дають змогу вирішувати багатопланову проблему охорони довкілля.

Сьогодні на території парку за договорами провадять наукові дослідження 12-ти наукових установ. Для вивчення та забезпечення стабільності екологічних процесів на базі ФМІ НАН України в 2006 р. створена і функціонує міжвідомча науково-дослідна екологічна лабораторія. Науковий відділ парку щорічно здійснює систематичні спостереження з програми “Літопису природи”.

Поряд із вивченням екотопів та видового складу флори і фауни національного парку, науковці вдосконалюють підходи до вирішення системних проблем національної екомережі та збереження екологічного і ландшафтної різноманіття, розробляють рекомендації з відтворення природних екосистем та об’єктів парку, а також науково-обґрунтованого природокористування.

Зі стратегічних напрямів у відтворенні природних екосистем та об’єктів Шацького НПП можна вирізнити:

- відтворення лісових і водно-болотних екосистем;
- активну охорону червонокнижних і рідкісних рослинних угруповань;
- відновлення фауни природних комплексів;
- ренатуралізацію водно-болотних угідь.

Наукові розробки раціонального використання природних ресурсів передбачають, відповідно до визначених об’ємів і встановлених лімітів, виконання господарських заходів і використання деревини, рекреаційних ресурсів, продукції побічних лісових користувачів, меліоративний вилов риби, видобування сапропелю тощо.

Із цільових заходів зі збереження та відтворення біорізноманіття, які провадять у Шацькому НПП, останніми роками здійснено: активну охорону низькоберезових угруповань парку, занесених до Червоної книги України, локалітети якої у регіоні небагаточисельні і перебувають близько південної межі ареалу її поширення; реалізацію “Програми відновлення корінних дубових деревостанів у лісових екосистемах Шацького НПП на 2007–2015 роки”, затвердженої Державною службою заповідної справи Мінприроди України. Заслужують уваги: розроблені рибницько-меліоративні заходи зі збереження та відтворення іхтіофауни Шацьких озер, біотехнічні міроприємства в лісових угіддях національного парку; спільні дослідження з Інститутом екології Карпат щодо вивчення динаміки флори на ділянках, де виконано ренатуралізаційні роботи, та їхній вплив на природний стан природних комплексів загалом.

Результати досліджень впровадження “Програми відновлення дубових деревостанів...” шляхом активної охорони дуба засвідчили, що склад насаджень, де застосовано метод активної охорони дуба, наблизився до оптимального. Дуб набув якості головної лісотвірної породи. Внаслідок реформування просторової екологічної ніші у насадженнях посилилась роль підгінних порід і чагарникового ярусу.

Внаслідок посилення освітленості трав’яного покриву і приземних шарів збільшилася кількість особин рідкісних видів і тих, які занесено до “Червоної книги України” – любки дволистої, лілії лісової, коручки широколистої тощо.

Здійснені біотехнічні заходи та дієва охорона мисливських угідь від браконьєрства та порушників природоохоронного режиму територій підвищила щільність основних видів фауни на 1 га закріплених мисливських угідь.

Запровадження екологічного моніторингу за станом водно-болотних угідь парку після здійснення ренатуралізації водно-болотного комплексу оз. Кримно, реалізації проекту покращення гідрологічного стану озernih комплексів озер Люцимер і Велике Чорне та навколишніх боліт, а також озер Пулемецьке та Острів’янське засвідчило, що за рахунок збільшення обводненості прибережних смуг озер значно зросла ємність птахів водно-болотного комплексу, зокрема таких, як світлокрилий та чорний крячки, крижень, річковий мартин, змішаних колоній куликів – великого веретенника, чайки, травника, бекаса тощо. Цей біотоп, як кормовий, розпочали використовувати велика біла чапля, сіра чапля, малий підорлик, великий кроншнеп тощо.

Вивчення змін на підставі аналізів опису рослинності на пробних площах засвідчили, що побудова переливних споруд на каналах і, відповідно, посилення обводненості навколишніх боліт призупинило процес сільватизації водно-болотних комплексів. У травостої збільшилась участь гігрофільних видів рослин, змінилась парцелярна структура угруповань. Посилення обводненості сприяло витісненню із рослинних угруповань елементів високотрав’я, що можна розглядати як повернення екосистем на один з попередніх етапів їхнього розвитку.

Блок стратегічних напрямів з **розвитку міжнародного співробітництва** передбачає:

- участь у міжнародних з’їздах, конференціях, семінарах та обмін науковою інформацією;
- виконання спільних наукових досліджень і розробку екологічних проектів та програм;
- участь у реалізації міжнародних проектів.

Реалізація вищезгаданих напрямів за підтримки національного комітету ЮНЕСКО

МАБ даватиме змогу біосферному резервату “Шацький” увійти в трилатеральний біосферний резерват “Західне Полісся”, брати участь у виробленні єдиної стратегії розвитку міжнародних природоохоронних територій.

Виходячи із оцінки біоекологічних, ландшафтних і територіальних критеріїв, за останнє десятиріччя Шацький НПП отримав два міжнародних дипломи:

1999 р. – водно-болотні угіддя Шацького НПП в рамках Рамсарської конвенції зачислено до водно-болотних угідь ІВА територій, що мають міжнародне значення, передусім як середовище існування водоплавних птахів (резолюція комітету Бернської конвенції № 4 від 1996 р.).

2002 р. – рішенням 17-ої сесії Бюро координаційного Комітету ЮНЕСКО МАБ Шацькому НПП надано статус біосферного резервату. З квітня 2002 р. територію Шацького НПП зачислено до світової мережі біосферних резерватів.

Загальнодержавна програма формування екологічної мережі України на 2000–2015 роки передбачає створення спільних транскордонних елементів екомережі, забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами сусідніх країн, що належать до загальноєвропейської екологічної мережі.

Одним з транскордонних елементів екомережі України має стати українська частина міжнародного трилатерального біосферного резервату “Західне Полісся”, створення якого здійснюється по програмі ЮНЕСКО МАБ шляхом долучення до єдиної природоохоронної території біосферних резерватів “Шацький” (Україна), “Поліський” (Польща) та біосферного резервату “Прибузьке Полісся” (Білорусь).

З метою реалізації створення транскордонного біосферного резервату “Західне Полісся” національними комітетами ЮНЕСКО МАБ країн-учасниць у 2005 р. розроблено та подано на розгляд Європейського комітету ЮНЕСКО номінаційні форми.

У межі біосферного резервату “Західне Полісся” у Волинській області передбачено зачислити всю територію сучасного Шацького адміністративного району (табл.).

Таблиця

Розподіл земель за функціональними зонами Української частини біосферного резервату “Західне Полісся” (га, %)

Тип земель	А – природне ядро	В – буферна зона	С – перехідна зона	Усього га, %
Під водою	404,5 (7,06%)	5866,4 (47,58%)	1802,2(3,16%)	8073,1 (10,75%)
Верхові болота	140,9 (2,46%)	-	-	140,9(0,19%)
Перехідні болота	635,5(11,08%)	120,0(0,97%)	35,0(0,12%)	790,5(1,05%)
Низинні болота	491,4(8,58%)	235,9(1,92%)	3994,0 (7,00%)	4721,3(6,29%)
Ліси	4056,6 (70,77%)	5880,2 (47,71%)	26020,0 (45,63%)	35956,8 (47,89%)
Пустощі	3,0 (0,05%)	162,5(1,32%)	720,9(1,26%)	886,4(1,18%)
Луки	-	38,0 (0,32%)	10691,1(18,73%)	10729,1(14,29%)
Агроценози та місця забудов	-	22,0(0,18%)	13754,8(24,10%)	13776,8(18,36%)
Разом	5731,9(100%)	12325,0(100%)	57018,0(100%)	75074,9(100%)
% площі зони до загальної площі	7,63%	16,42%	75,95%	100%

З 2006 р. Шацький НПП бере участь у проєкті ЮНЕСКО МАБ “Роль поліського екокоридору у забезпеченні сталого розвитку регіону” та в проєкті ПРООН/ГЕФ “Розбудова екологічного коридору в Поліссі”.

У 2007 р. проєктний документ по програмі розвитку Організації Об’єднаних Націй пройшов експертизу в Глобальному екологічному фонді, був схвалений і рекомендований до впровадження на територіях біосферного резервату “Шацький” та національного парку “Прип’ять – Стохід”. Реалізація цього проєкту за фінансової підтримки Глобального екологічного фонду передбачає зміцнення врядування та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій України, зокрема природоохоронних територій Шацького та Любешівського районів.

З липня 2008 р. цей проєкт почав діяти, він розрахований на 4 роки.

Наступний блок щодо *співпраці з органами влади* та місцевими громадами передбачає:

- розбудову національної екомережі та збільшення природоохоронних територій;
- узгодження принципів розбудови населених пунктів, виробничих територій та шляхової мережі;
- розбудову існуючої рекреаційної інфраструктури та створення нових рекреаційних зон.

Детальніше опишемо сучасний стан рекреаційного використання природних комплексів національного парку та окреслимо перспективи розвитку і використання рекреаційних ресурсів у поєднанні із соціально-економічним розвитком району.

Сьогодні переважаючим на території парку є загальнооздоровчий відпочинок у зоні стаціонарної та регульованої рекреації. Саме тут, у зоні стаціонарної рекреації, поблизу озер Світязь і Пісочне, розміщено 65 баз відпочинку, пансіонат “Шацькі озера” (в минулому турбаза “Світязь”), санаторій “Лісова пісня”, три дитячих оздоровчих табори, шість стаціонарів вищих навчальних закладів Львівської та Волинської областей. Одночасно у цих закладах може відпочивати близько 6,2 тис. осіб. Окрім цього, в літній період відвідують територію парку приватним і громадським транспортом ще близько 3 тис. осіб, які розміщуються на відпочинок у приватному секторі сіл Шацького району, а також в облаштованих наметових містечках національного парку.

Нагальною проблемою, яку необхідно вирішувати адміністрації парку, зважаючи на щорічне зростання кількості відпочиваючих, залишається координація потоків туристів у межах рекреаційних зон національного парку та встановлення контролю за рівномірним розподілом рекреантів по його території.

Однією з дієвих форм організації відпочинку та розбудови рекреаційної індустрії району сьогодні є підтримка сталого розвитку зеленого та сільського туризму, залучення місцевих громад і молодіжних організацій до вирішення природоохоронних та соціально-економічних проблем цього регіону. Щодо цього на дирекцію парку покладаються значні функції координатора і гаранта соціального розвитку району в контексті дотримання природоохоронних вимог щодо розвитку рекреаційного будівництва, забудови населених пунктів, розширення та модернізації виробничих територій тощо.

Локалізація головних туристичних та оздоровчих осередків лише на двох озерах – Світязь та Пісочне – зумовлює до помітного виснаження природних екосистем,

передусім у найбільш напружений літній період. Якщо в минулому пасивне і часткове використання решти озер не виглядало раціональним, то сьогодні існує гостра потреба розширення мережі туристичних осередків, маршрутів, еколого-туристичних програм, що спроможні виконати завдання еколого-освітнього та оздоровчого характеру, які є складовою діяльності сучасного національного парку, розміщеного у транскордонній зоні.

З метою зменшення антропогенного навантаження на певні території, які інтенсивно використовують для відпочинку та туризму, стабілізації, а в перспективі і зниження дигресії природних екосистем парку, Науковим центром заповідної справи Мінприроди України в 2005 році розроблено доповнення до “Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об’єктів Шацького національного природного парку”.

Облаштування п’яти зон відпочинку на території національного парку сприятиме рівномірному розподілу потоків рекреантів, що суттєво знизить антропогенне навантаження на озерні комплекси, а розбудова рекреаційної інфраструктури робитиме відпочинок більш змістовним і комфортним.

На існуючих базах відпочинку передбачено реконструкції, а в деяких випадках і знесення наявних споруд з дотриманням чинного природоохоронного, земельного та водного законодавства.

Для вдосконалення системи відпочинку та організації туризму заплановано прокласти на території парку мережу різноманітних маршрутів, що можуть зацікавити туристів різного віку та статусу. Крім уже існуючих або незавершених рекреаційних об’єктів, передбачено відновлення водних і кінних маршрутів, які апробували у парку протягом вісімдесяти років минулого століття, а також чимало нових маршрутів і цілком нових заходів, зокрема таких, як веломаршрути, орнітологічні екскурсії.

Під час планування цих маршрутів особливої уваги заслуговує застосування активної форми відпочинку на території національного парку. Розвиток велосипедного туризму та різні схеми проведення кінних маршрутів вплине на покращення умов оздоровлення відпочиваючих, поширення необхідних екологічних знань серед місцевого населення і туристів щодо потреб збереження довкілля та біологічного різноманіття національного парку.

Для реалізації проектних рішень вже сьогодні гостро постало питання створення пропагандистської структури національного парку у вигляді спеціалізованого центру екологічної пропаганди та освіти.

Базовими напрямками *еколого-освітньої роботи* є:

- робота зі шкільною молоддю на уроках екології, створення шкільних лісництв та екологічних гуртків, запровадження конкурсів і вікторин, екологічних акцій тощо;
- робота з місцевим населенням та відвідувачами в плані збереження національної природничої спадщини;
- співпраця з неурядовими національними та міжнародними організаціями;
- пропагування екологічних знань через засоби масової інформації;
- видавнича діяльність.

Зазначимо, що в розвиток екологічної освіти та поширення екологічних знань значний вклад вносять працівники парку.

Щодо питань вивчення і пропагування історико-культурної та природничої спадщини Західного Полісся парк підтримує тісні зв'язки з Волинським краєзнавчим музеєм та Державним природознавчим музеєм (м. Львів).

У Шацькому районі діє громадська екологічна організація “Зелений край”, яка спільно з дирекцією парку займається екологічним вихованням населення та відвідувачів парку.

Започатковано співробітництво з молодіжними міжнародними організаціями. Наприклад, у 2006 р. Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва “Альтернатива “В” ТА Міжнародне Громадське Об'єднання “Волинське братство” організувало в Шацькому НПП у серпні волонтерський табір “Світязь 2006” з участю 35-ти волонтерів з Білорусії, Данії, Німеччини, Польщі, Іспанії, України.

З районним відділом освіти, Шацьким лісовим коледжем та школами району розроблено плани-заходи щодо проведення “Маршу парків”, екологічних вечорів, олімпіад. У Шацькій та Світязькій загальноосвітніх школах I–III ступенів діють шкільні лісництва. Працівники парку читають лекції в екологічному університеті “Природа”, який діє при Шацькому лісовому коледжі.

Студенти Шацького лісового коледжу та учні шкіл беруть активну участь у проведенні конкурсів на кращий малюнок, твір, вірш на природоохоронну тематику, допомагають працівникам парку в благоустрої території об'єкта ПЗФ і зелених зон населених пунктів.

За підтримки органами місцевого самоврядування виконавчої влади щорічно відбуваються екологічні акції – “Марш парків”, “День доквілля”, “Зелений паросток майбутнього”, “Майбутнє лісу в твоїх руках” тощо.

Ці заходи спрямовані на залучення учнів, студентів, місцевого населення до проблем охорони природи, підвищення рівня знань про природу рідного краю.

У засобах масової інформації постійно висвітлюють питання щодо життя Шацького національного природного парку, його наукової, еколого-освітньої діяльності, міжнародної співпраці, завдань охорони доквілля, перспектив та проблем розвитку.

За останній рік Шацьким НПП видано 2 буклети “Шацький національний парк – перлина Європи” під різною редакцією та календар на 2008–2009 рр. “Шацьке поозер'я”. Підготовлено до друку науковий нарис “Незаймана краса Волині”.

У сучасних умовах розвиток екологічної освіти, формування екологічної культури населення та самосвідомості – одне із найважливіших завдань не тільки на територіях природно-заповідного фонду, але й держави загалом.

З огляду на стратегічні аспекти природоохоронної діяльності біосферного резервату “Шацький”, як української частини майбутнього трilaterального біосферного резервату “Західне Полісся”, доцільно було б за участю фахівців із Польщі і Білорусі та за фінансової підтримки міжнародних фондів здійснити розробку та реалізацію таких природоохоронних проєктів:

1. Ренатуралізація водно-болотних угідь озера Луки.
2. Відновлення гідрологічного режиму озера Линовець (Світязька сільська рада).
3. Визначення точкових гранично-допустимих рекреаційних навантажень на озерах Світязь та Пісочне, які інтенсивно використовують для відпочинку, а також запровадження гідрохімічного та бактеріологічного моніторингу.

4. Оцінка чисельності та комплекс заходів зі збереження глобально вразливого виду Європи – прудкої очеретянки, водно-болотних видів – деркача, великого кроншнепа, дупеля, сірого журавля.

5. Вирішення пріоритетів ведення сільського господарства з вирощування екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва.

1. Горун А. А. Основні завдання транскордонного БР “Західне Полісся” у контексті інтеграції національних мереж в Єдину Європейську систему // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. – Світязь, 2004. – С. 25.
2. Найда В. С. Зонування природних комплексів Шацького НПП // Наук. вісник Волинського ДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2007. – С. 46–50.
3. Проект організації території Шацького НПП. – К., 2005. – Т. 2.
4. Розбудова екомережі України. – К., 1999. – 127 с.
5. Севильская стратегия для биосферных резерватов. – М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2000. – 30 с.

STRATEGIC ASPECTS OF THE NATURE PROTECTION ACTIVITY IN THE BIOSPHERE RESERVE SHATSKYY

V. S. Naida

National Park of Shatsk

Zhovtneva st, Svityaz village, Shatsky districts, Volyn' region, 44021, Ukraine

The national program of forming of ecological network of Ukraine on 2000–2015 foresees creation of elements with subsequent integration in the European ecological network. Basic directions of development of BR “Shatskiy” are reflected in the article.

Key words: ecological network, strategy of development, BR “Shatskiy”, “Western Polissya”.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИОСФЕРНОГО РЕЗЕРВАТА “ШАЦКИЙ”

В. С. Найда

Шацкий национальный природный парк,

ул. Жовтнева, с. Свитязь, Шацкий р-н, Волынская обл., 44021, Украина

Общегосударственная программа формирования экологической сети Украины на 2000–2015 гг. предусматривает создание общих трансграничных элементов с последующей интеграцией в общеевропейскую экологическую сеть. Отражены основные направления развития биосферного резервата “Шацкий”.

Ключевые слова: экосеть, стратегия развития, биосферный резерват “Шацкий”, Западное Полесье.

Стаття надійшла до редколегії 08. 10. 2008

Прийнята до друку 09. 02. 2009